מדרש · אגדה · מדרש רבה · מפרשים · חידושי הרד״ל

חידושי הרד״ל על דברים רבה

רבי דוד לוריא

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

חידושי הרד״ל על דברים רבה

רבי דוד לוריא

מקור הטקסט: ספריא · רישיון: לפי המהדורה: נחלת הכלל או Creative Commons

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/חידושי-הרדל-על-דברים-רבה/
הקובץ נוצר ב־16 בנובמבר 2026 מגרסה v38-202611151759 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 6
פסקה א 6
פסקה ב 6
פסקה ג 7
פסקה ה 7
פסקה ו 7
פסקה ח 8
פסקה ט 8
פסקה י 8
פסקה יא 8
פסקה יב 9
פסקה יג 9
פסקה יד 9
פסקה טו 9
פסקה טז 10
פסקה יז 10
פסקה יט 10
פסקה כב 10
פסקה כג 10
פסקה כד 10
פסקה כה 11
פרק ב 11
פסקה א 11
פסקה ב 11
פסקה ג 11
פסקה ד 11
פסקה ה 11
פסקה ו 11
פסקה ז 11
פסקה ח 11
פסקה י 12
פסקה יא 12
פסקה יב 12
פסקה יד 12
פסקה טו 12
פסקה יח 12
פסקה יט 13
פסקה כ 13
פסקה כא 13
פסקה כב 13
פסקה כג 13
פסקה כד 13
פסקה כה 14
פסקה כו 14
פסקה כח 14
פסקה כט 14
פסקה לא 14
פסקה לב 14
פסקה לג 15
פסקה לו 15
פסקה לז 15
פרק ג 15
פסקה א 15
פסקה ב 15
פסקה ג 16
פסקה ד 16
פסקה ה 16
פסקה ו 16
פסקה ח 16
פסקה ט 16
פסקה י 16
פסקה יא 17

פסקה יב 17
פסקה יג 17
פסקה טו 17
פסקה יז 17
פרק ד 17
פסקה א 17
פסקה ב 18
פסקה ד 18
פסקה ה 18
פסקה ו 19
פסקה ז 19
פסקה יא 19
פרק ה 19
פסקה א 19
פסקה ב 19
פסקה ג 20
פסקה ד 20
פסקה ה 20
פסקה ו 20
פסקה ז 20
פסקה ח 20
פסקה ט 21
פסקה י 21
פסקה יד 21
פסקה טו 21
פרק ו 21
פסקה א 21
פסקה ב 21
פסקה ג 22
פסקה ד 22
פסקה ה 23
פסקה ו 23
פסקה ז 23
פסקה ח 24
פסקה ט 24
פסקה י 24
פסקה יא 24
פסקה יב 25
פסקה יג 25
פסקה יד 25
פרק ז 25
פסקה א 25
פסקה ב 26
פסקה ג 26
פסקה ד 26
פסקה ה 26
פסקה ח 27
פסקה ט 27
פסקה י 27
פסקה יא 27
פסקה יב 28
פרק ח 28
פסקה א 28
פסקה ב 29
פסקה ג 29
פסקה ד 29
פסקה ו 29
פרק ט 29
פסקה א 29
פסקה ב 30
פסקה ג 30
פסקה ד 30
פסקה ה 30
פסקה ו 30

פסקה ז 31
פסקה ט 31
פרק י 31
פסקה א 31
פסקה ב 31
פסקה ג 32
פסקה ד 32
פרק יא 32
פסקה א 32
פסקה ב 33
פסקה ג 33
פסקה ד 33
פסקה ה 33
פסקה ו 34
פסקה ז 34
פסקה ח 34
פסקה י 34

פרק א

פסקה א

א **כך** שנו חכמים אין בין כו'. (מגילה ח):

ב **שמרפא את הלשון כו' מתיר את הלשון כו'** כפשוטו פירושו שהוא מרפה לשון אלמים וכדמסיים נלמד ממשה כו' נתרפא לשונו. (ותפנו לשון מתיר משום דרשא דנהלן להתיר פה כו'). וענין המאמר לכאן למתני' דספרים נכתבים בכל לשון. הוא לומר שלשונה של תורה חביב שבכדי שיהיה נקל להבינה בכל לשון. נתרפא. כלומר התירוה לכתוב בכל לשון (ובדרך רחוקה קצת י"ל לשון מתיר את הלשון כענין מתיר איסור הלשון שהיה בלשון יווני גריכי"ש הקדום כדמשמע בירושלמי פ"ק דפאה ושלהי סוטה שהוא בכלל גזירת חכמת עובדי כוכבים. ועמ"ש בבאורי לפר"א ר"פ ל"ה בס"ד. ומ"מ לכתיבת התורה לרשב"ג התירוהו דווקא מפני יפיותו):

ג **תדע לך לע"ל כו'**. כדמסיים לשונו מתרפא כו' בד"ת. א"כ הרפואה היא בשביל עץ חיים של ד"ת:

ד **לתרפון**. מסיים בירושלמי פ"ו דשקלים ושה"ר פ"ד ופר"א פנ"א מציץ עלה וטרף (וצ"ל בטי"ת מלשון טרף ומזון). מזוני' (ומ"ש המ"כ בשם הערוך ע' פה ליתיה שם. והערוך פירשו לשון רפואה ולא הביא כלל דברי המדרש והירושלמי בזה רק דברי הש"ם בסנהדרין (קי ומנחות צח) ומשמע שהיה גירסתו כן בש"ס):

ה **שכך כתיב יעלה על שפתו מזה ומזה** כצ"ל ור"ל בשביל שיעלה על שפתיו ד"ת שכתובים מזה ומזה:

פסקה ב

ו **שהחליק בנבואותיו וגבה לבם כו'**. החליק לבם בברכות שהרבה להם כן מסיים רבי' בחיי בלשון המדרש (וע"ש שהביא בסדר זה כמה מאמרים בשם הדברינו רבה שלא נמצאו במדרש לפנינו). ובילקוט בשם ילמדנו מסיים שא"ל עשו מה שאתם רוצים ההוא אמר ולא יעשה:

ז **וגבה לבם**. ולכן נכשלו ביצה"ר וכמ"ש בזוהר יצה"ר בעו גסותא דרוחא וכמ"ש (בסוטה ד) במי שיש בו גסות הרוח שנכשל בא"א. ולכן כשגבה לבם נכשלו בזנות בשטים:

ח **כביכול משה הוכיחני אחר ישראל**. דרש מוכיח אדם אחרי אדם אלו ישראל שהוכיחם משה אחר שכבר הוכיח אותו כביכול בשבילם. ובילקוט הלשון כביכול מי שהוכיח אותו כו' והוא תיבה אחד משהוכיח אותי. ע"ל ג"כ דדרש אחרי שלא בפני

כביכול הוכיח לישראל וכשמדבר עמי לנוכח פא"פ היה מקטין חטאם ומוכיח ללמד זכות עליהם:

פסקה ג

ט **ח"א אעורר כל כו' וח"א אסדר כל כו'**. ונראה ששניהם מתכוונים לדרוש על מעשה העגל דאלה עשית והחרשתי לך אז מפני תפלת משה אבל אח"כ ערכתיו לעיניך והזכרתיו לך. אלא דפליגי בזה ח"א אעורר כלומר שלא נתכפר לגמרי וכמ"ש וביום פקדי וכמ"ש בשמ"ר שם. וח"א אסדר לומר שנתכפר לגמרי וכמ"ש גם אלה תשכחנה זה מעשה העגל רק שבסדר התוכחה שסדר משה סדרו משה ג"כ והוכיחם במ"ש ודי זהב:

פסקה ה

י **היו אומרים זה מוכיחנו**. עמ"כ. ובקה"ר פ"ג פי"א מסיים זה שאוכל ושותה ונהנה ממנו:

יא **היו אומרים**.זה שאין יודע טיבה של עבודת כוכבים אומר עתה ידעתי כ"ה שם:

יב **תרדין בימות החמה וקשואים בימות הגשמים**. בעבודת כוכבים (נ"ח). ד"ה וחלופא פירש"י שהתרדין מחממין. והקשואים טבען קר מפני רוב לחותם. וא"כ הדבר תמוה למה זה תרדין בימות החמה וקשואים ביה"ג. ועוד למה תפס קשואים שדרכן להתאחר בשדה הרבה יותר משאר פירות כדמשמע (בפסחים ו'). יותר היה לו לתפוס שאר פירות שכלין מן השדה קודם לקשואים. וכמדומה שעיקר הגי' ראוי להיות להיפוך תרדין בימות הגשמים שטבען חם לחמם הגוף ביה"ג וקשואין שטבען קר ביה"ח לקרר וכ"כ הרמב"ם בהל' דעות פ"ד סה"ט בדלועין ע"ש. ובש"ס (בברכות נז). אמרו צנון וחזרת וקשואין לא ביה"ח ולא ביה"ג נ"ל צנון וקשואין ביה"ח וחזרת ביה"ג:

פסקה ו

יג **כדבורים היו בני מתנהגים**. עמ"כ. ואולי לפי דרכיו למדנו להנחת שם דבורה על המין מזה שהם מתנהגים ע"פ דבר ומנהיג נקבה:

יד **ועוקצה מר**. לארס שבעוקצה קורא מר כמו שנקרא ארס הנחשים מרורת פתנים בלשון מקרא וכן בלשון משנה פ"ח דתרומות משתאבד המרה ועמ"ש בביאורי לפר"א פי"ד בס"ד:

טו **שנאמר מות יומת הנואף כו'**. עיין יד"מ. אבל בבמ"ר פ"א נקט שמשם נשמטה החרב מות יומת הנואף והרוצח (ומ"ש היד"מ שם שמיתה סתם הוא בחרב ליתא דקי"ל בחנק). אלא נראה שתפש דברים הרגילים יותר:

ט״ז **ועוקצה לאחרים**. שכשפורחת ממקום למקום לאסוף מיץ הפרחים להדבש עוקצת לאחרים. אבל הבעלים כשבאים ליקח הדבש עושים תחבולות להנצל מעקיצתם ע"י עישון וכי"ב:

פסקה ח

י״ז **א"ל הקב"ה למשה אל תתיירא כו'**. דרש אלה פסל את הראשונים שלא דברת כראוי אבל דברים אלו הסכים הקב"ה עליהן כדמסיים בסיפא דענינא ככל אשר צוה ה' אותו אליהם:

פסקה ט

י״ח **לע"ל אני אברך כו' יחננו ויברכנו**. ולע"ל קאי כדכתיב ויראו אותו כל אפסי ארץ. וע"ל סוף הפרשה:

פסקה י

י״ט **שנו רבותינו אל תהי דן כו'**. אבות פ"ד:

כ׳ **אר"ל שהקב"ה דן וחותם לעצמו**. בשה"ר פ"א פי"ד מסיק לר"ע שדן עם צבא השמים וחותם לבדו וכ"ה בירושלמי ריש סנהדרין ע"ש:

כ״א **שיהא בהם ז' מדות**. פסקו הרמב"ם להלכה פ"ב מהל' סנהדרין ה"ז (ע"ש בלח"מ) ואחריו הטוש"ע ח"מ ס"ז:

כ״ב **מאחד שכך כתיב אשת חיל מי ימצא**. לרמוז שאפילו מדה א' של אנשי חיל לבדו טורח למצוא:

כ״ג **הם גוזרים לפני המקום ועושה**. אפשר נלמד ממ"ש מושל באדם צדיק מושל יראת אלהים (שמואל ב' כג) שדרשוהו במ"ק. מי מושל בי צדיק שאני גוזר גזרה והוא מבטלה והדרש לפי ענין דכאן רישיה דקרא מושל באדם צדיק כשאדם אלו ישראל מקבלים עליהם ממשלת מושל צדיק ונשמעים לגדולים אז הן מושלים ביראת אלהים (ויש להדרש ג"כ מ"ש כאן לענין הדיינים והיית אתה לעם מול האלהים. שתוכל לעמוד מול מדה"ד לעכב הגזרות). ועיין שבת (קלט):

כ״ד **בשעה שישראל נשמעים כו'**. רות רבה פ"א פ"ד:

כ״ד **חייכם שאני יכול**. לשון ספרי:

פסקה יא

כ״ה **אל היכל קדשך ביראתך**. נראה שמלת ביראתך ט"ס דכאי כיון לקרא דתהלים קל"ח דכתיב בסיפא כי הגדלת על כל שמך אמרתך ומינה נדרש שגאלם בכל ע"ב שמותיו אף שאמר תחלה לאברהם רק בשם אחד דן:

כו **בב' אותיות כו'**. פי בס"ד בהגהות ב"ר פמ"ד ונדפס בהשמטות ע"ש ובאדר"ן פי"ג:

כז **ועושין הרבה** ובא ג"כ לדרוש זה על הרבה אתכם. שהרבה עמהם טובה יותר משהבטיח לאברהם:

כח **מהו לרוב הרבה ארבה**. נראה שזהו ד"א. שתחלה דרש לרוב יותר מהכוכבים שהבטיח לו עתה דרש לרוב רומז בברכה שברכו בעקדה שכתב שם הרבה ארבה וגו' ככוכבי השמים וכחול אשר על שפת הים אף כאן במלת לרוב רומז לכחול שרגיל בלשון המקרא לכתוב בו לשון רוב כמו ביהושע י"א ובכ"מ:

כט **הרבה ארבה א"ל משה לישראל חייכם שאני כו' ע"ג דייניכם וכן דוד מהו אומר תפלטני מריבי כו'**. ואינו נראה ה' אלהיכם הרבה אתכם היום א"ל היום כו' כצ"ל ועיין בספרי:

ל **אם דנתה את הגוי הזה הוא בא כו'** וכצ"ל ועל ישראל קאי ולומר דלכן אמר תשימני לראש אחרים ולא על ישראל וכמ"ש בפירש"י שם בשם מדרש:

לא **ומוסרך לאלוה ומי הוא כו'**. אפשר דרש מ"ש אח"כ חי ה' כו' וירים כו' ומדריש נמי מ"ש אח"כ ה' הנותן נקמות לי. שנוקם אם חייב לאחד מישראל שלא כדין וכמ"ש בספרי כדכתיב וקבע את קובעיהם כו':

פסקה יב

לב **אבל לע"ל אתכם לרוב עתידין אתם להיות דומין כו'** כצ"ל:

לג **לא כ"ש שיהיה כמותו**. שמדה טובה מרובה:

לד **עתיד מחיצתן של צדיקים כו'**. (נדרים לב). ועיין בירושלמי שהביא המ"כ:

לה **והוא מכבה לפניהם האש**. בירושלמי הלשון מכבש:

פסקה יג

לו **אלף פעמים**. ר"ל אלף פעם אלף וע"ש במדרש שמואל פ"ל עמש"ש בהגהותיי בס"ד:

פסקה יד

לו **חמה ולבנה יש להם בושה לעיל**. כמ"ש (ישעיה כד) וחפרה הלבנה ובושה החמה:

פסקה טו

לז **מכלי כהן והיה דר באשקלון** כצ"ל.

לח **אותו הר שאבות קבורים וכו' את ההר הזה**. שחברון שאבות קבורים שם הוא בהר וכמ"ש (יהושע כד) תנה לי את ההר הזה וכמ"ש בב"ר פכ"ד אין חברון נתונה אלא בהר) ועליו רמז ההר הזה דכאן:

פסקה טז

לט **מי יובילני עיר מבצר כו'**. עיר שמבצרת לישראל כו' כצ"ל וכ"ה בלשון הרמב"ן בתוספת מצות ל"ת שהוסיף על הרמב"ם בס' המצות בסופן ע"ש והוא קרא דתהלים ק' דכתיב ביה עיר מבצר ולגירסת הספר מצירה ומבצרה אפשר דרש שניהם יחד מצור דכתיב שם ס'. ומבצר דשם ק'. או אפשר מצירה הוא פירוש על מבצרה שבנו מבצר ודיק סביב על ישראל להצירם וכמה שכתוב באיכה רבה ע"פ צוה ה' ליעקב סביביו צריו:

מ **סגיאין זמנין ששלט דוד**. כמה שכתוב (מלכים א' י"א) כי ששת חדשים ישב שם יואב וגו' ויך כל זכר (וגם דרשו מ"ש בתהלים י"ב אלף ובשמואל י"ח אלף ששתי מלחמות היו):

מא **אדריאנטון פי' במ"ע מלשון אנדרטיא צורה**. ולשון וישם דרש דבר הנישם בארץ (וגם קסטריס. פירושו מגדלי מבצר שבונים לשמור. והממונה עליו נקרא על שמה קסטרון):

פסקה יז

מב **היו שם ס"ר מזיקין כו'**. באיכה רבה דרש לה על טיטוס בשעה שנכנס לבית קה"ק להציע זונה. ודרש לפ"ז יפה באיש עושה מזמות לשון זמה וזנות:

מג **מחריב את ביתו ושותק לו ואתם מבקשים כו'**. וזהו רב לכם וכי לא די לעבד שיהיה כרבו (ואפשר סב את ההר הזה דרש על בהמ"ק ההר הטוב והלבנון כלומר סב והסתכל ההר הזה שהחריב ותבין שרב לכם להזדווג לו):

פסקה יט

מד **ברחו לתורה**. כמ"ש בתדא"ר פ"ו אם ראית שיסורין באים עליך רוץ לחדרי תורה ומיד היסורין בורחין ממך (ופי' בלקוטין שם בס"ד הכוונה כמ"ש שם פכ"ז בזמן שיש בו ד"ת ויסורין באין עליו לבו מתיישב עליו כו' כיצד יעשה יצדיק עליו הדין כו' וז"ש היסורין בורחין מלהרגיש בצרתם. וגם ממילא ע"י כן שמקבלם באהבה אין בהם בטול תורה וייסורין בדלים ממנו):

מה **מה רב טובך** אשר צפנת ליריאך:

פסקה כב

מו **ראה שהפלתי שר כו'**. במ"ר פכ"ג.

פסקה כג

מז **זה פרעה שהיה משה הולך כו'**. פסיקתא דפ' החדש:

פסקה כד

מח **באו משה וישראל לתחומה כו'**. שוח"ט מז' קל"ו:

פסקה כה

מט **כשם שבעה"ז היו שומעים כו'**. כמ"ש בענין אחל תת פחדך וגו' אשר ישמעון שמעך ורגזו וחלו וגו':

פרק ב

פסקה א

א **בצור קריאה**. עיין בברייתא בספרי נ"א בזה:

פסקה ב

ב **שהן מתוקנים להבל ומתוקנין ליום הדין**. משמע דדרש הבל כל אדם נצב סלה. דנצב היינו לדין כד"א (ישעיה ג) נצב לריב ועמד לדין:

ג **א"ר אחר שנעשה אלוה** כצ"ל:

פסקה ג

ד **ואינו מניח לו** (**בוי"ו**) **היו הכל** כצ"ל:

פסקה ד

ה **ידבר רש זה משה** (עיין סנהדרין מ"ד):

ו **ממשה וישעיה**. שישעיה קבל ג"כ נבואתו מפה אל פה כמ"ש בויקרא פ"י ע"ש:

פסקה ה

ז **ואת יהושע צויתי בעת ההיא א"ר הונא** כצ"ל:

פסקה ו

ח **אר"ע אמר משה כו'** ספרי פינחס פסקא קל"ח:

ט **תכתב חטייה כו' כל מי שילקט מפירות שביעית כו'**. יומא (פו):

פסקה ז

י **וא"ל אכנס ברחמים כו' לפני מלך רב לך אל תוסיף וגו' כי לא תעבור כו'** כצ"ל:

יא **דברים קשים אתה החלות כו' מתוך הסנה ד"א אתה החלות א"ל משגדלת כו' מגדולתו ד"א אתה החלות א"ל הקב"ה והרי נשבעתי כו'** כצ"ל:

פסקה ח

יב **א"ל כו' עצמותיו של יוסף כו'**. אפשר דרש להראות את עבדך על עצמותיו של יוסף שלקח משה עמו (ולהראות אפשר דדרש שהקב"ה הראהו למשה היכן יוסף קבור דרך נס העלה ארונו ע' סדר הברכה פי"א):

יג **ושותק לפיכך לא נקבר בארצו**. אפשר וראה בעיניך כי לא תעבור וגו' כלומר ראה בעיניך שהדין נותן כך על שלא הודית בארצך (וי"ל ג"כ דדרש אל תוסף דבר אלי בדבר הזה ע"י דבור שדברת בעניין הזה של הארץ והיינו שכפר בארצו).

פסקה י

יד **שנו חכמים שלש תכיפות כו'**. ברכות (מג): מתן שכרו אמר רבה כו'. ירושלמי פ"ק דברכות ושוח"ט מזמור קל"ד. וענין הא דתכף לגאולה תפלה לכאן הוא דסמיכת גאולה לתפלה נלמד מיענך ה' ביום צרה דמייתי להלן כמ"ש רש"י בברכות ועיין בדברי הירושלמי שהביא שם (ד). ומדריש כאן ג"כ בכל קראנו אליו מיד הן נענין לכן אין להפסיק בין גאולה לתפילה:

טז **עבודת כוכבים קרובה כו'**. ירושלמי פ"ט דברכות ושוח"ט מז' ד':

פסקה יא

יז **מאה ליטרין**. רומז לצ"ח קללות ופורתא לא דק:

פסקה יב

יח **א"ל שערי תפלה פעמים כו'**. שוח"ט מז' ס"ה:

יט **הוי מתפלל וחוזר ומתפלל**. עיין ברכות (לא):

פסקה יד

יט **כשמתכנסין מלה"ש כו'**. ירושלמי פ"ק דר"ה ה"ג ופסיקתא דפ' החדש ועיין שמ"ר ר"פ ט"ז:

כ **אמר הקב"ה כו'**. מכאן ואילך אשר תקראו אותם דרש בכל קראנו לשון קריאת מועדים כ"ה בשוח"ט מז' ד' ע"ש ובפסיקתא שהובא בילקוט סדר בא:

פסקה טו

כא **אם יהיה לו קרוב עשיר כו'**. ירושלמי ברכות ושוח"ט שם:

כב **ודאי נוצחין כו' גדול כה' אלהינו בכל קראנו אליו** כצ"ל וכמ"ש (יואל ג) כל אשר יקרא בשם ה' ימלט וכמ"ש בירושלמי ושוח"ט שם יצווח לי ואני עונה לו מיד:

פסקה יח

כג **כך שנו חכמים אלו דברים אסורים כו'**. ת"כ ס"פ אחרי ועיין ב"ק (פ"ג):

כד **מהו המספר פאת ראשו כו'**. מבואר שלא כפי' שהביא הק"א בת"כ שם שהוא המספר בל' צחות:

כה **סופג את הארבעים** משמע מלקות דאורייתא כדעת הרמב"ם רפי"א מה' עבודת כוכבים ובס"מ המצות שלו ל"ת סי' ל' והטוי"ד ר"ס קע"ח ע"ש בב"י ודלא כמשמעות לשון התוס' בב"ק שם שהיא גזרה דרבנן:

כו **בלורית לשמה של עבודת כוכבים** עי' כו' עבודת כוכבים (כט):

כז **עד שלא באו לסיני כו' על עבודת כוכבים**. אפשר היינו במרה שנצטוו שם על ז' מצות ב"נ (שבכללם עבודת כוכבים (כדאיתא בסנהדרין (נ'). ובמכילתא בשלח וכן מ"ש להלן בטרם תבא לסיני השמעתיך ברכות וקללות. אפשר היינו מ"ש במרה אם שמע כו' כל המחלה וכו' ומכלל הן אתה שומע לאו. אך ממה שמסיים והיכן ממה שקרו בענין כו' לא משמע כן וקרוב בעיני שבסיני האמור כאן ט"ס הוא וצ"ל לגלות (ומפני שכתבו בסיני הוסיפו בהעתק לקבל את התורה):

פסקה יט

כח **ואב"ד אומר הנביא מתיר כו'** כצ"ל וכ"ה בילקוט הושע:

פסקה כ

כט **ועשו לו מלון של נחשת כו'**. רות רבה פ"ה ועיין פר"א פמ"ג ומש"ש בס"ד:

פסקה כא

ל **איש ואביו ילכו אל הנערה** (**עמוס ב**) **יכול כו'** כצ"ל:

לא **לא גלו ישראל עד שנעשו ז' בתי אבות כו'**. גטין (פ"ח):

פסקה כב

לב **של ישראל עצמן כו'**. לכן נאמר כאן בצר לך באחרית הימים ושבת וכו' כי אל רחום כו':

פסקה כג

לג **כשנגאלו כו' מתוך ה' דברים כו'**. ירושלמי תענית פ"א סוף ה"א ושוח"ט מז' ק"ו:

לד **וקבצנו כו' הרי מתוך הקץ שאז זמן הקבוץ כד"א** (**צפניה ג'**) **בעת ההיא אביא אתכם ובעת קבצי אתכם** (ואולי דרש וקבצנו כמו בקצנו). ובילקוט המכירי בתהלים שם הגי' מתוך הקץ שנאמר ויתן אותם לרחמים לפני כל שוביהם. ר"ל שזה שיהיו חפשים בכל העולם זהו רק בעת קץ אבל בקיבוץ בית שני לא עלו רק מבבל ולא שבשאר ארצות:

פסקה כד

לה **וסנקליטין בטל עליך** כצ"ל וכמ"ש שלהי תענית (כט.) דאי מית חד מבטלי גזירתא:

לו **חבל לספינה כו'**. עיין עבודת כוכבים (י').

לז **חייכם איני** (**ביו"ד**) **כופר** כצ"ל:

לח **אתם אמרתם לי בסיני ומעי המו כו'**. עיין בשה"ר שם פ"ה:

לט **יקיר לי אפרים וגו' על כן המו מעי לו** כצ"ל:

פסקה כה

מ **על ששה דברים נצטווה כו'**. עיין ב"ר ס"פ ט"ז:

מא **כשיבואו כל בני אדם לע"ל**. עמ"ש בהגהותי לב"ר ס"פ ל"ד בס"ד:

פסקה כו

מב **אמר משה איני** (**ביו"ד**) **עובר מן העולם ואיני מפריש כו'** כצ"ל כלומר לא אמות עד שאפריש להם תחלה ערי מקלט:

פסקה כח

מג **תנו לה מפרי ידיה אתה העדות כו'**. מדרש שמואל פ"ט:

פסקה כט

מד **איפומניטא שלו**. פי' מ"ע ספר זכרון:

מה **אמר שירה על הבאר א"ר לוי לפי שארעה כו' עמ"כ**. ואמת שכ"ה בילקוט בשם ילמדנו. אבל אינו מסכים לדרשה דהכא ששם אמרו שאמר שירה עתה כשהפריש ערי מקלט (ובתוספת על התורה הביאו מדרש זה שישראל אמרו השירה כשאמר להם משה פרשת ערי מקלט). וכאן אמרו שמשה אמר שירה כשישב על הבאר על שהזמין לו הקב"ה מקום הצלה מפרעה. וכהא דר' לוי דהכא נראה צ"ל א"ר לוי לפיכך ארעה פ' רוצחים כו' וכדלעיל דא"ר לוי שנתן משה נפשו ע"מ מי שאכל התבשיל כו':

פסקה לא

מו **כך שנו חכמים קרא** כו' (ברכות טו):

מז **ואר"י אמר רב אם היה קורא ק"ש ומהלך** כו'. עיין (שם י"ג). ובתוספות סד"ה על לבבך הביאו כעין זה בשם תנחומא והוא בתנחומא ר"פ לך לך:

פסקה לב

מח **ב' רקיעים כו'**. ז' רקיעים כו' (חגיגה יב) ועיין שוח"ט ריש מז' קי"ד והובא בילקוט עקב רמז תתנ"ה:

מט **ערפל**. עמ"כ שהגיה ערבות וכ"ה שם ושם:

נ **כך לא חפצתי אחר בארץ** כצ"ל והוא לשון המקרא (תהלים עג) מי לי בשמים ועמך לא חפצתי בארץ. וחוזר ומפרש מהו עמך לא חפצתי כשם כו' שפירוש עמך היינו שלא שתפתי להאמין בהנהגת השפלים בארץ שום כוכב ומזל ח"ו:

פסקה לג

נא **אמר** (**רשב"א א"ל להסופר**) **אין אית לנפשך מותר הב לי כו'** **ואני** כצ"ל פי' אם יש לך מעות תן לי ואקח לך שהוא אין איסור:

נב **מהו ומלך המליכהו כו'** במ"ר פט"ו:

נג **של קידש שמי היית אומרו** כצ"ל:

פסקה לו

נד **בשעה שעלה כו' אבל ביוכ"פ שהן נקיים וכו'** הביאו הטוא"ח סי' תרי"ד בשם דברים רבה והרוקח (סי' שך) ועיין רבינו בחיי שהביא מאמר זה מדברים רבה בלשון אחר וכן בכל הסדר הביא מאמרים מדברים רבה משונים מנוסחא שלנו:

נה **ביוה"כ שהן נקיים כמלה"ש כו'**. עיין פר"א פמ"ו ומש"ש ב"ד.

פסקה לז

נו **כדכתיב** בפסיקתא דשוש אשיש כצ"ל:

פרק ג

פסקה א

א **כך שנו חכמים המרכיב כו' אר"א בש"ר כו'** ירושלמי ר"פ הבונה ועיין בבלי שבת (מז). ופשיט מינה הכא לענין טלטול. דכיון דחייב כשמרכיבו אסור לטלטלה שמא תתפרק ויחזירנה וכדאמרינן בפשיטות (בשבת מ"ו). אי בשל חוליות מ"ט דר"ש דשרי ע"ש בפירש"י ותוספות ומה שתפסו כאן לענין שמירת שבת דין טלטיל מנורה. אפשר מפני שהוא דבר הרגיל ביותר והיו בו שינוי מנהגים כדאיתא בשבת שם ובבבלי וירושלמי ע"כ דרשו ברבים להודיע ששל פרקים אסור בכל מקום:

ב **כשנתנה להן באלוש כו'**. חולק על מ"ש (בשבת קיח). שאף שבת ראשונה לא שמרו כהלכתה:

ג **אבל שכרו בעקב כו'**. ואפשר מידרש בשמירת שבת דפרט ביה באלוש מצות אל יצא איש ממקומו שהיא מצוה שבעקב בהליכה:

פסקה ב

ד **הכל מוכן עשו תשובה ואני כו'** כצ"ל וכלומר שאינו חסר כ"א דריכה בעקב במנעל:

ה **כעבד שאדונו מבקש למכור כו'**. מחמת רעתו שאינו שומע בקולו אבל אני מביא כו':

ו קוריסין **בכל מה שמוצא**. האי בכל מה שמוצא הוא פירש איזו מפרש בגליון לבאר מלת קוריסין (ופירוש המ"כ על מלה זו אינו נכון). אבל העיקר נראה שמלת קוריסין

נשתבשה וצ"ל קגריסין וכההוא דשמ"ר ס"פ מ"ג ע"ש במ"כ פירושו עבד רע שדרכו למכרו בכל מה שמוצא בכדי להפטר ממנו:

ז **עקב כי זאת אעשה לך** והוא סוף המקרא בעמוס שם:

פסקה ג

ח **מעשה בר"ש בן שטח כו'**. ירושלמי פ"ב דב"מ ה"ה:

פסקה ד

ט **ג' מדות טודות כו'**. במ"ר פ"ה וש"נ:

פסקה ה

י **מה פרי אדמתך סיגים**. אפשר פירושו כמו סגין בלשון ארמי ור"ל רבים וכד"א (יחזקאל טז) רבבה כצמח השדה נתתיך. ולגירסת הספרים סיגים אפשר צ"ל דרשה זו להלן אחר דרשה מה פה"א צריך עישור כו' זו המילה וע"ז אומר ג"כ מה פה"א סיגי' שיש בהן פסולת תבן וקש וכיוצא בו שצריך להעבירם מן הפרי כן מפרי הבטן וכמ"ש בב"ר ר"פ מ"ג ע"ש:

פסקה ו

י **אלא תהא עולה ועושה פירות**. נראה רומז בלשונו לפרש לשון המקרא (מלכים ב' י"ט) שורש למטה ועשה פרי למעלה. דהיינו שתהא תפלתם עולה לרצון ועושה פרי למעלה. תצמיח קיום בקשתם לטובה:

פסקה ח

יא **לא עשאן אלא על המים** אפשר ר"ל שלכן ר"ט קובע ברכהמיוחדת על המים לפניהם:

פסקה ט

יב **ממה שעשיתי לשני מלכי האמורי כו' הוי שמע ישראל אתה עובר היום כו'**. ז"ש אח"כ לרשת גוים וגו' בני ענקים אשר אתה ידעת וגו' מי יתיצב לפני בני ענק (דרש ליה על סיחון ועוג שהיו בני ענק מן הנפילים ונפלו כבר בידם) וידעת היום כי ה' אלהיך וגו' הוא ישמידם וגו' כלומר ממה שנעשה לפניך כבר היום תדע להאמין שישמיד לפניך הענקים שבעבר הירדן ג"כ:

פסקה י

יג **שקידש מטרונא בשתי מרגליות כו'** שמ"ר ס"פ כ"ז:

יד **שמרו נשמע**. כמ"ש הלואי אותי עזבו ותורתי שמרו שהמאור שבה כו':

פסקה יא

טו **דברים אחרים יתחדשו כו' והייתי מבקש רחמים כו'**. הואיל ואני מת ולא נכנס עמכם לא"י לא יהיה מי שיבקש רחמים רבים עליכם כמוני וכדמסיים בסוף המאמר לפיכך כשבאו לעבור את הירדן הזכיר כו' או איפשר ר"ל דברים אחרים יתחדשו שיענשו על הנסתרות וכדאמרינן (בסנהדרין מג). וז"ש ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל כו' ולעבוד את ה' אלהיך בכל לבבך כו' והיה אם שמוע כו' השמרו לכם פן יפתה לבבכם כו' כי תם שמור תשמרון כו' ולדבקה כו':

טז **יכולים אתם להשתעבד בה** כצ"ל וכ"ה בילקוט:

פסקה יב

יז **כך שנו חכמים אין כותבין שטרי ארוסין כו'**. (ב"ב קסז):

יח **התורה שנתנה למשה עורה כו'**. שה"ר פ"ה פ"ח ירושלמי פ"ו דשקלים תנחומא ס"פ יתרו:

יט **א"ל כשסרסרת לישראל נתתי לך כו'** כצ"ל וכדלקמן ועיין שמ"ר ר"פ ל"ג:

כ **שנו רבותינו נשברה כו'**. (ב"ב פ"ז):

פסקה יג

כא **שיעלה אנדרינוס כו' וינפץ אבני בהמ"ק**. נראה צ"ל טורנסרופוס במקום אנדרינוס שמצינו בו שחרש ההיכל אבל באדריינוס לא נמצא זה:

פסקה טו

כב **הרי שבעים זקנים**. חולק על מ"ש בבמ"ר פט"ו שנהרגו בעת שהרגו לחור ע"ש:

פסקה יז

כג **כשם שנתת את נפשך עליהם בעוה"ז**. שאמר ואם אין מחני כו':

פרק ד

פסקה א

א **כך שנו חכמים אין מפסיקין כו'**. (מגלה ל"א):

ב **כיצד כו' אין קרוי וקרוי כו'**. זהו לפי מה שאמרו בבבלי שתיקנו לברך כאו"א מהקורין לפניה ולאחריה (וכמ"ש בהערה שאלו המדרשות נסדרו לאחר התלמוד בבלי). ובירושלמי מגילה שם ובמ' סופרים פי"ב שמשם הועתק מאמר זה ליתא לסיום זה דכיצד כו':

ג **רבנן כו' ולא לרעתם כו'**. ואתיא כדדרש בר גמדא שלא יקוצו בתוכחה ואפשר חסר מ"ש עוד שם בירושלמי ומ"ש אר"י בר בון לא מטעם הזה אלא זה שעומד לקרות בתורה צריך לפתוח ולחתום בדבר טוב כלומר והתוכחה אינו סימן טוב וע"ז מפרשי רבנן לא לרעתכם כו':

פסקה ב

ד **והיכן דבר תועבת ה'** במכילתא בא ס"פ י"ב מפרש כל מקראות שנאמר בהן לשון זה והיכן דבר והאי דהכא לא חשיב:

ה **ואל תגביה את אזנך**. אלא הטה והשפל אזנך לשמוע ד"ת:

ו **אר"א הסייף והספר כו'**. ויק"ר פל"ה ע"ש:

פסקה ד

ז **א"ר לוי זו ק"ש**. דהאי קרא אם שמור תשמרון וגו' מצוה הזאת כתוב בתר פרשת והיה אם שמוע שבפרשת עקב (ומשמע קצת לפי זה שגם פרשת והיה אם שמוע קריאתה בק"ש היא מה"ת):

ח **זו השבת**. דכתיב בה שמירה והיא שקולה נגד כל המצות:

ט **הנפש והתורה כו'**. ויק"ר פל"א שוח"ט מז' י"ז:

י **לשני ב"א כו' בגליל ואחד כו'**. המאמר בשלימותו עין בתנחומא ס"פ קדושים ס"ו ובשוח"ט שם ובתוספת על התורה סדר ואתחנן:

יא **אם שמרת רמ"ח כו' עד נשברה**. ג"ז המאמר בתנחומא שם ועיין בתנחומא ר"פ תצא:

יב **אין בית רובע כו'**. תנחומא פרשת משפטים ופרשת עקב ושוח"ט מז' י"ז ומז' נ"ה:

יג **שהן משמרים את האדם**. דרש כי ברבים ברוב המזיקים שסביב שתו עלי היו עמדי לשמרני ומי הן המלאכים שמשמרים וכד"א יפול מצדך אלף עיין בשוח"ט שם:

יד **אקוניא מהלכת לפני האדם**. פירוש איקוניא הוא צלם אדם ופירושו לפ"ז צלם אלהים המהלך לפני האדם. אבל בערוך ע' אק"י בשם הילמדנו הביא הגי' מהלכין לפניו כדרגון (והן מחנה ההולך לפני המלך לשמרו תמיד כמ"ש בהגהותי לבמ"ר פ"ד ע"ש). והן מכריזין לפניו אקי ופי' במ"ע בלשון גריקוש התרחקו ולפ"ז גם גי' דהכא איקונין פירושו מלשון אקי כלומר כת המרחיקים את אחרים ההולכים מלפני האדם:

פסקה ה

טו **שאין אדם שומע לי ומפסיד** ואפילו במקום שיש לכאורה חשש הפסד כמו לשמוע בקול אשתו כאברהם לשרה כדמפו':

טז **בא ומפרש כו' מפחד רעה.** ואפי' במקום שיש לפחד מרעה לשמוע לדבר אשה ולגרש בנו מעליו. אעפ"כ כששמע לה ע"פ ה' ישב בטח ושאנן:

פסקה ו

יז **שאין בין יו"ט לשבת אלא אוכל נפש בלבד לפיכך אם שחט כו'.** הלשון משמע דחפירת העפר לצורך הכיסוי לא דחי יו"ט שאינו אוכל נפש. אבל צ"ע דתנן בסיפא ומודים שאם שחט שיחפור בדקר ויכסה וע' בש"ס שם ובפסחים (מו:) דבמלאכה דאורייתא לא דחי:

פסקה ז

יח **ולא נתת לי את המלכות הייתי בשמחה גילה ושמחה יש לי שנתת לי את המלכות הוי אגילה** כצ"ל. וכ"ה הלשון להלן:

פסקה יא

יט **א"י רובה הרים וגבעות.** ע' ספרי ר"פ עקב:

כ **אחרית השנה כשישוה אותה הקב"ה** כצ"ל:

פרק ה

פסקה א

א **כך שנו חכמים אלו הן הקרובים כו'** (**סנהדרין כז**). **למה כן אלא כשם כו'** והלשון מגומגם. והכוונה נראה שר"ל משום דקראי דילפינן מיניה למפסל קרובים שם כולהו בעדים כתיבי וקאמר דבדיינין ה"ה ה"נ כדקיי"ל (נדה נ:) כל הכשר להעיד כשר לדון כו':

ב **ומה ראית לומר כן כו' ומה ריבים פרט לקרוב כו'.** משמע שבא להוכיח מזה שדיינים פסולים בקרובים. ובאמת אין זה הכרע. דדלמא כל ההקיש לא אתי כ"א להקיש נגעים לריבים לענין יום. ובירושלמי דרש לה מושפטו העדה ע"ש:

פסקה ב

ג **מפני הטינה.** עיקר הפירוש מפני הלחלוחית מלשון שדה מטוננת:

ד **אלא ששה חדשים.** כ"ה גם בירושלמי פ"ק דשבת ה"ג. וע' בפר"ח י"ד סי' פ"ד ס"ק ס"ג בשם ב"ש שהוכיח מדאמרו כאן ששה חדשים ובחולין (נח.) אמרו י"ב חדש. דכאן אמרו שאינו חי רק עד ו' חדשים וי"ב חדש אפי' מת אינו מתקיים. ולי נראה דכאן ובירושלמי אמר בריה שאין בה לא גידין ולא עצמות ההיא אינה חיה אלא ו' חדשים. ואלו בחולין שם אמרו רק שאין בה עצם אבל גידין יש לה וההיא מתקיימת עד י"ב חדש:

ה **א"ר תנחומא וכל חיה אינה אוכלת אלא חטה ומחצה כצ"ל** ועי' בילקוט נ"א בזה:

ו **ומהו ראה דרכיה וחכם**. דמשמעו עוד דרכים אחרים טובים יש בה לבד המפורש במקרא אגרה בקיץ לחמה ומפרש שיש ללמוד ממנה להזהר מן הגזל וכמ"ש בערובין (ק':) גזל מנמלה ע"ש בפירש"י (ואולי רמז שלמה במ"ש (משלי לא) הנמלים עם לא עז. שאינן עזים לגזול אחד מרעהו דבר בעזות):

פסקה ג

ז **והצדקה כו' בין בעליונים כו'**. כמ"ש בויק"ר ר"פ ל"א ע"ש:

ח **פי' א"ל טוב שיבנה הבית כמדומה שרומז למקרא** (**תהלים ד**) **רבים אומרים מי יראנו טוב נסה עלינו אור פניך ה'**. שאין טוב אלא בהמ"ק כד"א ההר הטוב הזה. והיו אומרים לדוד מי יראנו טוב בנין הבית היינו שימות דוד ויבנה בהמ"ק (וז"ש שם למעלה זבחו זבחי צדק ובטחו אל ה' כדמפו' כאן עשה צדקה נבחר מזבח) ועי' בירושלמי ספ"ב דברכות:

ט **ר"י ור"נ ח"א היה דן כו'**. ירושלמי פ"ב בסנהדרין ה"ג וע' בבלי סנהדרין פ"ק (ו:)

פסקה ד

י **אם משנה אני את מדה"ד**. שמ"ר רפ"ל. אם משנה אני את מדה"ד. פי' משנה ממדתי לנהוג במדה"ד גמור בלא שתוף מדת הרחמים בה כסדור בריית עולם:

פסקה ה

יא **כשיהיו המעשים נגד המקל והרצועה**. בפסיקתא דאנכי הלשון צריך הדיין שיהיה לפי המקל לפי הרצועה לפי מה שהוא שלא יהא חשוד והמקל והרצועה גדולים (והקשרים כן נדפס שם וט"ס וצ"ל) והמעשים.

יב **רא"א במקום שיש דין כו'**. ב"ר פכ"ו וש"נ:

פסקה ו

יג **לא תטע כו' לא תקים כו' לא תזבח כו'**. שכל אלו נדרשים בדיינים שאין הגונים וכמ"ש מהרי"ק בתשובה שרש קי"ז ע"ש:

יד **אריב"א שמעתי שאם רצה כו'**. (שבועות ל.) ירושלמי פ"ג דסנהדרין ה"ט:

פסקה ז

טו **שאני אוהב הוי שופטים ושוטרים תתן לך** כצ"ל ועי' תנחומא:

פסקה ח

טז **שכתוב בדוד המלך מלפניך משפטי יצא כו'**. וזהו דברי הירושלמי פ"ב דסנהדרין ה"ב דס"ל שאף מלכי ב"ד אין דנין. אבל בבלי שם (יט.) אמרינן מלכי ב"ד דנין אותן:

פסקה ט

יז **ואין הלשון הזה ממוקשי כו' לפרוח** כמו הצלת העוף מן המוקש הוא ע"י שתפרח באויר ולא תקרב בעברי פי פח. כן מפני חנף נוח לדור בל ישכנו ארץ וע' ר"פ מסעי:

פסקה י

יח **אריב"א על ג"ד נצטוו כו'**. (סנהדרין כ):

יט **היה מסיח (בחי"ת) כבני אדם כו' שלא יהיה מסיח** כצ"ל ועמ"כ ובפי' לפר"א פי"ג מש"ש בס"ד:

פסקה יד

כ **ארשב"ן מה עשה יהושע היה פורש כו'**. ויקרא פי"ז וש"נ:

פסקה טו

כא **שנאמר נותן נשמה לעם עליה**. לכל העמים אשר ע"פ האדמה:

כב **אלא בשלום שנאמר (ישעיה נב) מבשר משמיע שלום** כצ"ל:

פרק ו

פסקה א

א **מהו שיהא מותר למול**. צ"ל חייב או מצוה במקום מלת מותר ובדוחק יש לפרשו בשבת וע' בב"ר ס"פ מ"ו:

ב **מפני בריתו**. לכן נקרא דם ברית:

ג **ולמה כו' נימול לח' ימים רחמים עלי וכו' כחו**. לא מצאתי זה שיהיה יום שמיני גבול לביאת הכח באדם (וע' זוהר תזריע (מג:) ופרשה בלק (ר"ו) בעובדא דר' יוסי דפקיעין רק בבהמה אמרו כל שלא שהה ז' ימים ה"ז נפל ואפשר ט"ס כאן וצ"ל ולכמה תינוק נימול לשמונה ימים כו'. שהיה כתוב כל המשנה דשבת קל"ז. קטן נימול לשמנה כו' דמסיים בה קטן החולה אין מוהלין אותו עד שיבריא וע"ז אומר שנתן הקב"ה רחמים כו':

פסקה ב

ד **כדי שיעשו כל המצות בתם**. פי' עד תומם כלם. ובירושלמי פ"ק דפאה ותנחומא ר"פ עקב הלשון כל המצות משלם פי' בשלימות:

ה **והקלה שבקלות**. שהיא בכאיסר:

ו **כבוד או"א חמורה שבחמורות**. שהוקש כבודם לכבוד המקום גם קשה ליזהר לקיימם (כמ"ש ר' יוחנן בקדושין (לא:) אשרי מי שלא חמאן:

פסקה ג

ז **לרשיותך**. עמ"כ ומפני שבימי הזקנה אין יכול לפרנס עצמו במלאכה וכי"ב הרי הוא רש ונעשים ד"ת חן בעיני הבריות לפרנסו בכבוד תורתו (וע' רשב"ץ ח"א ס"ס ק"ב (ומידריש יפה סיפיה וענקים לגרגרותיך להעניקו מכל טוב הצריך לו לאכול ולשתות בזקנותו) או אפשר מכנה ימי הזקנה שהן ימי הרעה בשם ימי עוני שלולי ד"ת שבלבו הכל מרחיקין ממנו כמ"ש סבא בביתא פתא בביתא:

ח **ואם קצרת כו' ושכחת כו'**. יותר היה לו לומר מצות לקט ופאה שהן לדעת אבל מצות שכחה אינו ברצונו של אדם. ואפשר להכי נקטה לומר שאפי' שלא מדעת האדם הקב"ה יזמין לו מצותה ולברכו בשבילה כדתניא בתוספתא דפאה פ"ג קבע לו הכתוב ברכה ור"ל כמ"ש בסיפיה למען יברכך ה' אלהיך בכל מעשה ידך:

ט **אפילו לא היית עוסק בדבר אלא מהלך בדרך המצות כו'**. שנאמר כי יקרא קן צפור. משמע הלשון להדיא שאפילו מהלך לדרכו וראה ק"צ מחויב לילך ליקח הבנים ולשלח האם וכדעת הזוהר וכן להלן קאמר אפילו יי"ח כו' כ"ז שתארע לידך כו'. ועיין תשובת חכם צבי סי' פ"ג וחות יאיר סי' ס"ו ועמש"ש בס"ד בחדושי מפ"ה דברכות בזה:

פסקה ד

י **ואם לא עשית כן**. למאס בה ע"י גלוח הראש וגדול הצפרנים אלא בכל זה מצאה חן בעיניך:

יא **מה כתיב אחריו כי יהיה לאיש בן כו'**. בתנחומא מה כתיב אחריו כי תהיינה לאיש ב' נשים שתים בבית מריבה בבית ולא עוד הא' אהובה והא' שנואה או שתיהן שנואות מה כתיב אחריו כי יהיה לאיש בן:

יב **מתוך כך כי תבנה בית חדש**. פי' תזכה לקנות נכסים לבנות בית חדש וכן בכל הני דלהלן וכ"ה בתנחומא וע' יד"מ (וי"ל כאן בבית שהיא מדה במדה לפי שחס על קן צפור אשר מצאה קן לה לבית מושב לכן תזכה לבנות לך בית חדש):

יג **מתוך כך לא תזרע כרמך כו' ל"ת כו' גדילים כו'**. בתנחומא מוסיף עוד מה כתיב אחריו כי יקח איש אשה תזכה לאשה ולבנים והוא כסדר ששנינו שלהי סוטה (מד) שיבנה אדם בית ויטע כרם ושדה (וזהו לא תחרוש דהכא שיזכה לשדה. ובתנחומא קאמר שדה וכרם מלא תזרע כרמך ועל לא תחרוש קאמר תזכה לשורים וכמ"ש בסוטה שם מקרא דעתדה בשדה לך עתדה לשון מקנה וצאן) וישא אשה (וגדילים דכתיב מקמי אשה ע' במג"א סי' ח' סק"ג בשם תשב"ץ קטן):

פסקה ה

יד **לא היה צ"ל כן**. עמ"כ. ונכון יותר דעל כפל שלח תשלח דרש שבזכות השילוח ישולח וינצל נפשו מצרה וגזירה וכן כל הני דלהלן:

טו **בכבודו של עולם**. אולי י"ל שהעופות בעולם כבוד לשמו של הקב"ה כמ"ש בשלהי ר"ה (לא.) בחמישי הרנינו על שברא עופות ודגים לשבח לשמו. וכלל תקונו של עולם בכל בריותיו הוא כבודו של מקום כמ"ש ישעיה מ"ג תכבדני חית השדה:

טז **כדי שתנצל**. לא פורש כאן ממה. ואפשר סתמו כפירושו מפגעי הדרך שהולך שמדבר בו הכתוב או אפשר מדינה של ג'יהנם קאמר כד"א (זכריה ט') שלחתי אסיריך מבור אין מים בו:

יז **ולא בריתות**. היינו ג"כ בריתות שנכרתו עם האבות שהוא קיים לעולם אפילו למ"ד תמה זכות אבות עיין תוס' שבת (נה.) ד"ה ושמואל:

יח **ולא שבועות**. היינו שנשבע לשבטים כמ"ש (חבקוק ג) שבועות מטות אומר סלה:

יט **שהוא מכפר עליהם**. בשביל כל אלו שחשב זכות וברית ושבועות. או אפשר הכוונה ללשון המאמר שבנים מכפרין עליה דק"ו לישראל הוא ג"כ שבניהם מכפרין עליהן כלומר תשב"ר הבל שאין בו חטא. או ר"ל בניהם קטנים שמתו בחייהם עיין ברכות (ה:) סוטה (מט.) וקה"ר רפ"ד:

פסקה ו

כ **שקושט כחץ וטס כעוף**. לשון חץ יעיף דרש חץ כחץ ממש ויעוף דרש טס כעוף. ובפ' נשא שהביא המ"כ דרש עוף מן פח יקוש אין פח אלא עוף שנאמר התפול צפור על פח:

כא **שכר אתה נוטל ואת הבנים תקח לך**. מדלא כתיב ואת בניה תקח דריש ליה (ואם נאמר דרובץ על ביצי עוף טהור אחר חייב בשילוח י"ל דלכן כתיב הבנים אפילו אינן שלה ועיין בחולין (קמ:) דקאי בתיקו ובקורא נקבה חייב לכ"ע):

פסקה ז

כב **שאם אירעה לך המצוה פעם ב'**. בפ"ב דב"מ (ל.) אמרו לענין שלחה וחזרה אפילו ג' פעמים. ואפשר כאן נמי לזה נתכוונו:

כג **זוכה לשלח ע"ע שנאמר כי תשלחנו חפשי כו'**. שיזכה להעשיר לקנות עבד וגם י"ל שרומז לסיפיה דהעניק תעניק כו' אשר ברכך ה' אלהיך ור"ל שיזכה לברכת הבית:

כד **שנאמר משלחי רגל השור והחמור**. ודרש ביה שור זה משיח בן יוסף חמור זה משיח בן דוד כמו שדרשן בתנחומא ר"פ וישלח על ויהי לי שור וחמור:

כה **והוא יבא וינחם אתכם כו' לב אבות על בנים**. בזכות שלוח הקן משלח האם ותתנחם על בניה שיהיו לה עוד וכד"א כאיש אשר אמו תנחמנו:

פסקה ח

כו **כל הנגעים אדם רואה כו'**. ויק"ר פט"ו וש"נ:

כז **עין הרע**. פירוש צרות עין כמו עינו רעה:

כח **תרבו בה הנגעים כו' שקרבו בו את הנגעים כו'**. אע"פ שכתיב בצדיקים ונגע לא יקרב באהלך מ"מ בשביל לשון הרע קרבו (ואפשר עיקר הגי' דבקו במקום קרבו.):

פסקה ט

כט **באחיך שאינו בן אומתך סופך כו'**. עמ"כ שפי' כמ"ש כי אחיך הוא וכ"ה בתנחומא פקודי ס"ו אם דברת באחיך שעיר שהוא אחיך סופך לדבר בבן אומתך משה רבן של כל הנביאים שדברו בו שנאמר וידבר העם באלהים וכמשה ור"ל שלפי שכתוב שם למעלה שסבבו את ארץ אדום כשלא נתן מלך אדום עבור ישראל בגבולו ותקצר נפש העם בדרך והיו מדברים בו לה"ר על זה לכן סופם וידברו באלהים ובמשה (ובמ"ר שם אמרו לפי שקרבו לגבולו חסרו את אהרן ע"ש). ומבואר מכאן שאסור לספר לה"ר על עובד כוכבים (וההוא דשבת (לג:) שגינה ר"ש. התם היה לסתור דברי המשבח עיין רמב"ם לפ"י מה' עבודת כוכבים ה"ד. ועיין ריש עבודת כוכבים (ב:) [ובמגלה (כד:) כל ליצנותא כו' דעבודת כוכבים. משמע אבל על עובדי כוכבים אסור להתלוצץ בהן]:

ל **באחיך שמאביך ולא מאמך סופך בבן אמך כו'**. אם פירושו בן אמך ולא בן אביך י"ל שאחיך מאביך יכול להיות שיש להם מריבה עבור חלוקות ירושה אבל אחיו בן אמו שאין יורשו אין לו עמו מריבה אין כ"כ קרוב שידבר עליו לה"ר. אבל עיקר נראה שפירושו בן אמך וגם בן אביך והרבותא אע"פ שראוי לו ביותר לאהבו:

פסקה י

לא **אלו המלאכים שכתוב בהם שש כו'**. לכן נקרא בעל כנפים כלומר שיש להם כנפים רבים:

לב **וחבל את מעשי ידיך וכו' בנגעים**. ומעשי ידיך הן אברי הגוף כדאיתא בקוה"ר. ובדרך רחוקה קצת י"ל מעשי ידיך אלו בנים שע"י שמצורע אסור בתשמיש המטה חבלו מלהוליד בנים:

פסקה יא

לג **בא הדרבן**. עמ"כ ואין נכון. ונראה עיקר דגרסינן החרדין והוא הצב שאינו מזיק (אבל לגרוס הדרקון אין נכון כי הוא נחש מזיק עיין שלהי ברכות (סב:) ובכ"מ):

לד **בטחתי בו בשעה שעצר כו'**. שבטח משה בגבורתו ובכח צדקתו שיוכל לעמוד ולעצור את מה"מ:

לה **וכל מה שנתכון הקב"ה שלא יהא בה**. שלא בראה מן אברים אלו כדי להקל על הבחירה לנטות לטוב אעפ"כ נטו מעט לצד מדות רעות אלו אף הכשרות שבנשים:

פסקה יב

לו **למטלון**. הוא מקום גלות לחייבים ופי' מ"ע שהוא מקום חציבת המתכיות (הנקראות מעטאלל) בהרים שהיו שולחים שם הפושעין:

פסקה יג

לז **בכל לבו ונפשו**. שנאמר ויצעק משה צעקה מכאב הלב גם מלשון נא ב"פ שהרבה להתחנן:

לח **שעלתא מלכיא לראותו**. כמדומני שצ"ל לרפאותה ופי' מלכיא פי' מ"ע אשה חולה. ויותר קרוב לגרוס מלניא בנו"ן ופירושו בעלת כאב:

לט **הריני מרפא אותה**. אפשר דרש אנא כמו אני בלשון תרגום:

פסקה יד

מ **אר"ש ומה אם מרים כו'**. ספרי בהעלותך שם:

מא **כלכם זוכין לתורה**. שהיא רפואה ללה"ר שדברו מכבר וע"ל רפ"א. גם ע"י שיעסוק בתורה לא יהיה להם פנאי לספר לשון הרע:

מב **ויושבין בשלום**. שמתוך שאין מספרים לה"ר זה על זה יהיה שלום ביניהם:

פרק ז

פסקה א

א **כך שנו חכמים העובר כו'**. ברכות (לד.):

ב **ולמדונו רבותינו אם היה יכול לענות שלא תטרף דעתו יענה**. מבואר מכאן דהא דתני סיפא אם הבטחתי שהוא נושא כפיו וחוזר לתפלתו רשאי קאי גם על אמן וע' תוי"ט שם ובהגהותיי לב"ר ספ"ח בהשמטות (ואפשר ז"ש שאין גדול כו' מאמן. ר"ל שלא תאמר דווקא בנ"כ התירו במשנה שהוא מצוה גדולה מאמן דרבנן. לכן מפרש שאין גדול מאמן):

ג **ג' אספליאות כו'**. שבועות (ל"א) שוח"ט מזמור פ"ט:

ד **כל מי שעונה אמן כו' אמן לע"ל**. בתנחומא צו ס"ז מייתי לה מדכתיב ברוך ה' גו' אמן ואמן:

ה **כל מי ששומע בקול כו' זוכה לשמוע כו'**. דרש אם שמוע תשמע:

פסקה ב

ו **להכנס דלת לפנים מדלת**. משמע דדרש שני פתחים ממש וכס"ד דהש"ס בברכות (ח.) והוא שיטת הירושלמי רפ"ה דברכות. וכ"מ בדברי הזוהר ויקרא (ח.) שהכל ענין א' ע"ש:

ז **אלא שאת יושב בבהכנ"ס והקב"ה עומד כו'** כצ"ל וכ"ה בב"ר פמ"ח:

ח **טעון ברכות כו' הוי כו' תשמע וגו' ובאו עליך כל הברכות האלה וגו'** כצ"ל:

פסקה ג

ט **בה' דברים נמשלה כו'**. עי' שה"ר פ"א ספ"ג:

י **מה השמן הזה תחלתו כו'**. שה"ר שם פ"ד ע"ש:

פסקה ד

יא **כל מי שלמד תורה ואינו מקיים כו'**. עי' שמ"ר פ"מ ובתנחומא כאן:

פסקה ה

יב **שאתה עושה בעיר חלה וציצית וסוכה ונר שבת**. בתנחומא הגי' מצות שאתה עושה בתוך ביתך בעיר סוכה ומזוזה ומעקה. וכן נכון שהם בבנין בית שמהם נבנית העיר. וגי' דהכא תמוה מ"ט נקט הני טפי מכל המצות. ועל חלה י"ל משום דכתיב (יחזקאל מד) להניח ברכה אל ביתך. ונר שבת שהוא משום שלום בית י"ל שהוא ענין בנין וקיום העיר. אבל ציצית לא ידעתי טעם. לכן גי' התנחומא הנכונה (ועל חלה דרש שם להלן משארתך זו חלה):

יג **קירב רחוקים**. יתפרש על נכון בראובן שקרבו מכלל נדויו (וכן בבתיה י"ל שהיתה מזרע חם וקירבה תחת כנפי השכינה):

יד **ודוד מפרשה ה' ישמר צאתך ובאך**. אפשר מדכתיב לקמיה ישמר את נפשך. דרש בהאי ישמר צאתך ובאך אינו בנפש אלא בממון אבל יותר נראה דהאי ודוד מפרשה צ"ל להלן באידך דרשא בבואך לעולם ביציאתך מן העולם. וע"ז מביא וכן דוד מפרשה ר"ל מדמסיים ביה מעתה ועד עולם דמפרש ליה מעתה תחלת ביאתך לעולם ועד סוף ימי עולמך:

טו **בביאתך לעולם כו' ביציאתך כו'**. עיין ב"מ (קז.) (ואפשר לפרש ברוך ממש שביציאתו ולידתו מברכין הטוב ומטיב או שהחיינו וביציאתו לקבר מברכין דיין האמת):

טז **כתיב עת ללדת כו'**. ירושלמי פ"ב דברכות:

פסקה ח

יז **כך שנו חכמים הקורא בתורה לא יפחות כו' כנגד כו'**. מגילה (כג) ע"ש בגמ':

יח **מניין ממ"ש בענין ויקרא משה** (**דברים כח**) כצ"ל והוא קרא דפרשתין והמציין טעה:

פסקה ט

יט **מהו אם תקח כו'**. חסר כאן קשור הדרשא לפרשת דהכא. ואפשר על ולא נתן ה' לכם לב לדעת ואזנים לשמוע בא לדרוש וכדכתיב במשלי שם את"ז להקשיב לחכמה אזניך תטה לבך כו' ודעת אלהים תמצא. ומה שנאמר פה א"ר הונא כו'. עי' ויק"ר פכ"ה:

כ **הנאה שיש לך בעליונים**. כצ"ל ודרש נות בית הדבר הנאה והיפה שבבית:

כא **ואני צופן לכם שכר** כצ"ל:

כב **היה מהלך עמוד ענן לפניהם כו'**. שה"ר פ"ג פ"ה:

כג **נרשמית על גופן**. בשוח"ט מז' ע"ח ומז' ק"ד מייתי לה מקראי ע"ש:

כד **לשלשים יום היתה כו'**. עיין שמ"ר ספ"ט:

פסקה י

כה **היה להם לומר כו' תן**. עבע"כ פ"ק (ה.):

כו **מי גדול הגונב כו'**. כלומר שלא תאמר שח"ו באמת גנבו דעת המקום א"כ הגונב גדול אלא כח רחמיו של הנגנב גדולים שיודע ושותק:

פסקה יא

כז **ר"א בנו של רשב"י שאל כו'**. הצצתי שבשה"ר במאמר זה הלשון ר"א ב"ר שמעון וכאן תפסו בנו של רשב"י. ומזה הרגשתי ב"ה דקדוק לשון חז"ל בזה בכ"מ שתפסו ל' זה כמו ר"א בנו של ר"י הגלילי. ר' חנינא בנו של ר"י הגלילי. רבי ישמעאל בנו של ר"י בן ברוקא. ר' ישמעאל בנו של ר"א בן עזריה. הורקנוס בנו של ר"א בן הורקנוס. וכן שנינו באבות ר"ג בנו של ר"י הנשיא. שהטעם הוא בכ"מ שנזכר אצל האב איזו כנוי כמו הגלילי או הנשיא. וכן בכ"מ שמזכיר גם אבי האב. בכדי שלא יטעו שהוא שם הכינוי או שם אבי האב (הוא כינוי ושב) אל הבן המדובר בו (מזה סמך גדול לדינו של מהרי"ל הכתוב באהע"ז סי' קכ"ט ס"ט שאם יש כינוי לבן וכתבוהו לבסוף אחר שם האב שדיעבד אינו פסול (כדברי הש"ך בח"מ עיין בח"מ וב"ש שם) שיש לפרשו שחוזר על הבן). ולכן כאן ששנו ר"ש בן יוחאי דקדקו להוסיף בנו של בכדי להורות שבן יוחאי חוזר על ר"ש ואינו חוזר (דרך כינוי) על ר"א ושם בשה"ר ששנו ר"ש סתם לכן נקטו ר"א בר"ש ולא הוצרכו למלת של:

כח **כלי קורייס יצאו כו'**. אפשר פירושו כאן כלי מלאכת האריגה שהיו יכולין לארוג להם במדבר תמיד בגדים חדשים לכל הקהל:

כט **אסיטון**. עמ"כ גי' הילקוט אמיינטין. וכ"ה בשה"ר פ"ד פ"י ובשוח"ט מז' כ"ג ופירושו פשתן הגדל בסלעי ההרים כמ"ש במוסף ערוך. ועיין רבינו בחיי פ' עקב פי' על גי' אסיטון:

ל **היו מתענגים בנאות כו'**. בשה"ר שם הגי' מתגעגעים וכצ"ל והוא כדכתיב בהאי קרא בנאות דשא ירביצני שהיה רובצים על הדשאים ומגעגעין עצמן בהן ובזה הן מפעפעין ריח טוב עליהם:

פסקה יב

לא **אשר ראית אשר נשאך ה' אלהיך כאשר ישא איש את בנו ד"א אמר ר"ל** כצ"ל:

לב **שעשה אותן כאלהות**. דרש אשר נשאך ה' אלהיך. שנשאוך ה' וגדלך למעלת אלהות ובני אלהים השרוים למעלה בשמים:

לג **אדם שיש לו בן נותנו כו'**. זהו לדרוש כאשר ישא איש את בנו:

פרק ח

פסקה א

א **או מקצר כו' או שהיה מהלך כו'**. הוא פי' על לא פנה להתפלל מחמת זה או זה:

ב **שהיה עושה צרכיו. אפשר פירושו כפשוטו שיפנה לנקביו**. ואם פירושו שהיה עוסק בצרכי ממונו יש קצת משמעות דחשיב גם כן כשוכח ואנוס כמהלך בדרך ועיין באו"ח סימן ק"ח ס"ח:

ג **איזו שעה מותר כו' וי"ח כו' כך שנו חכמים כו'**. אבל לאחר זה אף שיש לו תשלומין אין י"ח בה כמ"ש שכר תפלה בזמנה לא יהבי ליה:

ד **הכל בעתה מתבראת**. כלומר דבר בעתו מה טוב כי את הכל עשה יפה בעתו. לכן מנחה שזמנה קבועה עתה יקדמנה:

ה **למה שכן כתיב כו' ומשחרי ימצאונני**. כלומר בכל שעה שתשחרני תמצאני וזה כל הלילה:

ו **כחה של תפלה כו' חציה עושה קין כו'**. עיין בויק"ר פ"י פליגי בה עי"ש ובסנהדרין (לז:)

ז **וכן בחזקיה בשעה שא"ל הנביא צו כו'** כצ"ל ועיין בויק"ר שם:

פסקה ב

ח **לעצמך את מברך כו' שנות חיים אם חכמת חכמת לך אם תאמרו כו'** כצ"ל:

פסקה ג

ט **למה"ד לככר כו'**. ויק"ר פי"ט:

י **ואם נפלאת היא ממך שאין כו'**. דרש לא נפלאת היא ממך שממך הוא הגרמא לזה:

פסקה ד

יא **קלורין לעין כו'**. ויק"ר פי"ב:

יב **מי שמוציא בפיו**. ערובין (נד.) תנחומא פרשת עקב:

יג **למי שממציא אותה מניין כו'** כצ"ל:

יד **לרמ"ח איברים שיש בו אר"ח בר אבא כל מי שמתחיל** (ועל כל המצוה דדרש בסמוך קאי וכ"מ בתנחומא עקב שם) כו' בארץ כנען א"ר לוי בשר"ח בר חנינא כו' נקראת על שמן הוי כל המצוה ד"א כי המצוה הזאת מהו המצוה אמר הקב"ה כו' לתהו ובהו ד"א כי המצוה וגו' לא בשמים היא א"ל משה שלא תאמרו כו' ומתן שכר רבנן אמרי דבר קשה כו' את כל המצוה הזאת ד"א מהו לא בשמים כו' כצ"ל.

טו **כל מי שמתחיל במצוה כו'** סוטה (יג:):

טז **מלה"ד לגנבים כו'** שמ"ר ספ"ך:

פסקה ו

יז **אין התורה כו' באסטרולוגין כו' לשמואל הרי אתה כו'** עתו"ס תענית (ז.) ד"ה אף כו' ועיין רבינו בחיי כאן:

יח **ז' דברים אמר שלמה על העצל כו'**. נראה דדריש הכי קרא דחכם עצל בעיניו משבעה משיבי טעם דכתיב בפ' זו. דהיינו ז' פעמים שמשיבים לפניו דברי טעם לזרזו:

פרק ט

פסקה א

א **ולמה כו' כיון שרואה כו' דעתו מובלגת**. עיין בפרש"י והרמב"ם בפי' המשניות רפ"ג דברכות שפירשו הטעם משום דטריד טרדא דמצוה וכן אמרינן לענין קדשים באונן דמטריד. אבל לשון דעתו מובלגת (כמו מופלגת בפ"א רפה) דכאן משמעו ענין היסח דעת כלומר ואין יכול לכוין יפה אלא שאין זה מספיק כ"א לתפלה וק"ש דבעי כוונה (ותפלין דגרסינן במשנה שם שאסור בהיסח הדעת) אבל שאר מצות דפטור בע"כ צ"ל משום עוסק במצוה:

פסקה ב

ב **היו מלאכים מרתתין לפניו**. מפורש בקה"ר שם שנאמר מלכי צבאות ידודון ועיין שלהי שה"ר:

ג **לחם אתמול כו' והוריד עוז כו' נטלה ממנו ונתנה ליב**"ן. פי' דרש לחם זו תורה כד"א לכו לחמו בלחמי ועכשיו נתנה ליהושע כמ"ש ספ"ק דסוטה שנסתמו ממנו שערי חכמה וע' בקה"ר נ"א בזה ובתנחומא ואתחנן הנוסחא משובשת ע"ש:

ד **לא ליודעים חן כו' היה יודע כו'**. כמ"ש ידעתיך בשם וגם מצאת חן בעיני וכמ"ש בפי' לפר"א פ"מ בס"ד דהיינו שהודיעו הקב"ה שמו המיוחד שיקרא ויתפלל בשמו ויענהו כמ"ש כי הוא ידע שמי יקראני ואענהו וכמ"ש בשוח"ט שם אבל עכשיו התחנן ולא נענה:

פסקה ג

ה **ראבי"א אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח אין אדם כו'** כצ"ל:

ו **הוי אין אדם שליט ברוח לכלוא את הרוח מהו ואין שלטון כו' ימי דוד למות מהו ואין משלחת במלחמה כו' ומגינים ולא ימלט כו'** כצ"ל:

ז **לעשות כלי זיין ולהנצל כו'**. ובמלחמה היינו ביום מלחמת כחות הגוף עם המות וכמ"ש בזוהר:

ח **אין אדם שליט כו' המתינו לי כו'**. וזהו אין שלטון ביום. אף להמתין יום אחד אין שלטון (וכתב כאן שלטון בנו"ן להקטין אף שליטה קטנה להמתין מעט. ותחלה כתיב אין שליט לכלוא כו' למנעו לגמרי):

ט **ליתן לפניו אנקליטון**. לגי' הספר צ"ל לטעון לפניו כו' אבל בקה"ר ובתנחומא ואתחנן ובב"ר ס"פ מ"ט הגי' לתלות לפניו:

פסקה ד

י **מי גבר כאברהם כו'**. משום דתחלה כתיב על מה שוא בראת כל בני אדם לכן דרש מי גבר מי הוא המעולה שעלה ונתגבר במין האדם אף הוא וכי יחיה כו':

פסקה ה

יא **ד"א כל הבריות כו'**. ונראה שמאמר זה ראוי להיות סוף הפרשה אחר התחיל הקב"ה מפייסן כמש"ל אי"ה. אבל כאן אין לו שייכות כלל:

פסקה ו

יב **שכן רע רואה את הנכנסות ואין רואה את היוצאות**. משל הוא על שכן המברך רעהו בקול על רוב הכנסתו ופרנסתו ואין מספר רוב הוצאותיו:

פסקה ז

יג **תטול אותה פורפירא שכיבדה**. אפשר ר"ל שתטלנה לעצמה להתכבד בה בחבורתה. ויהיה לפי"ז הנמשל במשה שהן הוא לשבחו (וכמ"ש בצרור המור ע"ש):

פסקה ט

יד **כתב י"ג ס"ת**. שוח"ט מז' צ':

טו **רמז לשמש והיה מתקשה כו'**. כמ"ש בשמ"ר פט"ו שהשמש מודיע קצו של אדם כמה ראה השמש ע"ש:

טז **א"ל יהושע כשהיה הדבור כו' יודע הייתי כו'**. ח"ו שלהחליש דעתו של משה יאמר יהושע כן. אלא צ"ל שנצטווה יהושע ע"פ הדיבור להשיב לו כן בכדי שישאל משה נפשו למות:

יז **התחיל הקב"ה מפייסו וא"ל כל הבריות יורדין לקבר ועיניהם כהות וכו'** המאמר דלעיל עד ויקבר אותו בגי שייך כאן ואח"כ צ"ל הא דאמר א"ל חייך בעולם הזה הנהגת כו':

פרק י

פסקה א

א **וזו מכת האוזן אם סכנה היא מרפאין אותה בשבת**. משמע שלפעמים יש באזן סכנת נפש וכגון מעלין גידי אזנים בעבודת כוכבים (כח:) שפירשו רש"י משום סכנה ע"ש (משמע דווקא משום סכנה שהיא סכנת נפש. אבל על מכת אבר אין מחללין):

ב **מי שמסיר כו' תפלתו כו'**. עיין שבת (י.):

ג **ע"י האזן כלם חיים**. עיין כתובות (ו.):

ד **שנאמר שמעו ותחי נפשכם כו' הכל משתתקים לפניך כו'**. אפשר דרש קרא דלבתריה הן עד לאמים גו' נגיד ומצוה גו':

פסקה ב

ה **אין להוסיף וממנו וממנו אין לגרוע והאלהים עשה שייראו מלפניו א"ר יוסי כו'** כצ"ל ובפי' לפר"א פ"ה פי' בס"ד דדריש ליה על חקו של ים כד"א (איוב לח) עד פה תבוא ולא תוסיף ופה ישית בגאון גליך (ולא תגרע):

ו **ומפני מה כתיב הקורא כו' ודרש והאלהים עשה וזה שעשה ה' שינוי מחוק הקבוע אינו כ"א שייראו כו'** וכן להלן בצדיקים הרי שגורעים ומוסיפים (ודרש האלהים עשה ע"י שלוחיו הנביאים) כדי שיהיו כו':

ז **ד"א כו' שיהיו מקלסין כו' שבא משה שיתק אותו כו'**. לדרשה זו אולי ידרש והאלהים עשה שייראו מלפניו. מה שעשה ה' שיהיה היכולת ביד עבדיו הנביאים יראי שמו שיוסיפו ויגרעו בדברו מחקי הטבע הוא כדי שייראו מלפניו שידעו שע"י יראת אלהים צדיק מושל בחקי הטבע וכדמפ' זש"ה אמר אלהי כו':

פסקה ג

ח **מושל באדם צדיק מושל ביראת אלהים כו' כביכול מה שהקב"ה מושל כו'** כצ"ל:

ט **ואליהו ואלישע קרעו ימיה**. אינו חושב משה. שמשה קרע הים במצות ה' שא"ל הרם כו' ובקעהו ועיין פר"א פמ"ב. וכן בהמתקת המר לא חשיב משה שכתוב שם ויורהו עץ. (ובילקוט ומדרש שמואל גרס בזה משה וט"ס הוא) אבל אליהו ואלישע בגזירת עצמם קרעו המים והמתיקו המר. ובהא דרפואה לא חשיב רפואת מרים ע"י משה. שג"כ משה לא עשה כלום בעצמו רק צעק אל ה' שירפאנה משא"כ באלישע שעשה לו רפואה לרחוץ ועיין מגילה (כ.) ואלישע דעבד ברחמי כו':

י **ואליהו הוריד את האש ותפל אש ה' כו'** ונכון לגרוס ותרד אש מן השמים ותאכל אותו ואת חמשיו (מלכים ב' א) ששם היה בגזירת אליהו בלא תפלה וגם כתוב שם לשון ירידה:

פסקה ד

יא **שיש לשמים פה**. שההבל היוצא מהשמים וגלגלים פועל באויר ובארץ כמו דבור וספור לכבוד ה' ויכלתו:

יב **ולב**. נקודת מרכז גבהו אשר ממנו נמתחו שמים וממנו חיותו וקיומו בדבר ה' הנצב בשמים כמו האדם שנברא מלבו וממנו חיותו:

יג **ואוזן** להתפעל בהרגש מעשה התחתונים להוריד או למנוע טל ומטר כי כן יסד המלך הקדוש ברוך הוא שיתפעלו כמו הרגשת אזן מקול האויר החיצון הבא לתוכו:

יד **אין בריה שולט על נפשך**. ע"ל פרשה הברכה:

טו **והיכן כו' תחת כסה"כ כו'** ע' שבת (קנב:):

טז **ובהן חטאו ובהן כו'**. ע' איכה רבה ספ"א:

פרק יא

פסקה א

א **כך שנו חכמים העובר כו'**. ברכות (לד:) אריב"ח כו'. ירושלמי שם:

ב **רב הונא אמר אם טעה כו'**. זהו שיטת לשון הבבלי שם משמיה דרב הונא נ"א ובירושלמי נ"א ע"ש:

ג **ומהיכן למדו**. שאינו מתחיל מראש אלא ממקום שטעה ופסק הראשון:

ד **ומה נתן לו ר"י ור"נ כו'**. ב"ר פס"א ע"ש:

ה **עמד יצחק לברך כו'**. ב"ר ס"פ ויחי ושוח"ט מז' א':

פסקה ב

ו **מדבר במשה מי יעלה בהר כו'**. שמ"ר רפ"ד ע"ש:

ז **זה משה שנאמר ויואל משה**. עי' יד"מ. וכ"ה בשמ"ר שם:

פסקה ג

ח **אבל אני הצלתי א"ע ואת דורי כו'**. (עיין ברכות לב.) יאמרו ראו פרנס כו' ולא בקש כו':

ט **מראות בשכינה**. בשעת עקידה כמ"ש בב"ר פס"ה:

י **פב"פ ולא כהו עיני ולא עוד אלא שקרן עור פני שנאמר ומשה** כצ"ל והא דדבר פה אל פה כתיב (שמות לג) ודבר ה' אל משה פנים אל פנים:

יא **בפירבורין**. בילקוט הגירסא באיפרכיאו. לגי' דהכא צ"ל בבי"ת בפרבורין עיין הגהותי לב"ר ס"פ ס"ח בס"ד:

יב **הואיל ונתעלה כו' הוא יברך את ישראל**. אבל ברכת יעקב לא כתיב ביה בתחלה לשון ברכה רק ואגידה לכם את אשר יקרה אתכם רק לבסוף כתיב ויברך אותם וגו' (וגם שם דרשו בב"ר ס"פ ויחי דלשון איש אשר כברכתו רומז לברכת משה עתיד אחר כי"ב לברך כו':

פסקה ד

יג **ובשעה שהפכו לדם** כצ"ל וכ"ה בתנחומא כאן ושוח"ט מז' צ':

פסקה ה

יד **א"ל משה לך מכאן**. אדר"נ פי"ב:

טו מתגאה יש לו מי שיקלסהו כצ"ל וכ"ה בתנחומא:

טז **שראית אותן בוכין ותבכה עמהם** כצ"ל ור"ל לאחר מיתה כמ"ש ונפשו עליו תאבל [או ר"ל בשעת הפטירה וכמ"ש (בכתובות ק"ג) מתוך הבכי כו']:

יז **כיון ששמע כו'**. א"ל שובי כו'. מקרא זה כתוב קודם. ודרש כי חלצת הוא נתינת טעם על שובי נפשי מפני שחלצת כו':

יח **התחתונים כו'** והעליונים כו'. ע"ל סוף הפרשה ובסוטה (יג:):

פסקה ו

יט **ולא אמר בעמליה כו' אלא בעושיה**. עיין ברכות (יז.):

כ **אדם אומר לא למדתי חכמה** כצ"ל:

כא **שמתיירא אותי ועושה** כצ"ל:

פסקה ז

כב **סגולה**. עמ"כ. וכן בלשון הילקוט כאן במאמר זה. ואפשר קריאת שם סגולה לסרח הוא כענין אשכול שקרא לצדיקים (כד"א מיכה ז) אן אשכול לאכול ובשלהי סוטה בטלו האשכולות) כי תרגום אשכול בלשון ירושלמי סגולה כמ"ש בערוך (וכ"ה בירושלמי פ"ז דפאה ההוא סגולה דבכרמך):

כג **מעשים טובים יש לך**. במדרש פטירת משה הגי' מכשפות יש לך. וכמש"ל שהחרטומים והאשפים אמרו זה לפרעה ועשו כשפים שלא יהיה אפשר להעלותו וכמ"ש ירושלמי ספ"ז דסנהדרין שהכשפים המושלכים בים קשה להתירם:

כד **מן התהומות כקנה אחד** כצ"ל וכ"ה בילקוט:

פסקה ח

כה **שאכנס ויבקעו כו'**. פי' שאכנס לא"י ובזכות א"י תעשה זאת שיבקעו כו' ויראו כל ישראל שאין זולתך. ורמיזא במ"ש קודם מקרא זה דוידעת היום כו' להביאך לתת לך את ארצם נחלה. שכשיביאך לא"י שם וידעת כו':)

פסקה י

כו **על הכרזה אכרזיא שמו** כצ"ל:

כז **ונעלו שערי רקיע כו'** נראה דרמיזא במקרא (איוב שם) יסגור על איש ולא יפתח ואין איש אלא משה:

כח **תקט"ו פעמים**. כמנין שירה ועתו"ס רפ"ב דחגיגה (יב.):

כט **עד שיהיו מאמינים כו'**. כמ"ש (דברים א) ובדבר הזה אינכם מאמינים. וכן בים שנעשו ה' כתות וא"ל משה התיצבו כו' ופעל שאח"כ כתיב ויאמינו בה' כו'. וכ"ז ע"י השתדלות משה (תיקן בזה מ"ש תחלה והן לא יאמינו בי) כמ"ש בליקוטי בס"ד על מקרא דלכל המורא הגדול אשר עשה משה לעיני כל ישראל. שמשה עשה זה שזכו כלם לראות מורא הגדול זו גילה השכינה בים ובסיני כמ"ש ראתה שפחה על הים כו':

ל **עד שקבעתי להם תורה** כצ"ל:

לא **עד שיהיו עם קדוש ונאמן כו' ועם קדושים נאמן**. אפשר דרש עם קדושים כמו עם בקמץ העי"ן וערד"ק שם שחוכך לומר שיונתן בן עזיאל היה קורא כן ע"ש:

לב **היה מספר**. עמ"כ גי' הילקוט ומצפה. וכ"ה להלן והיה אותו האיש מצפה וכלשון המקרא שהביא צופה רשע כו':

לג **למשה כתיב אני אמית ואחיה אם לא אמיתך** כצ"ל ור"ל שהמיתה היא לצורך התחיה שלאחריה שהוא תכלית התיקון (ועיקרי' סמיך אסיפיה ואין מידי מציל):

לד **איך אני יכול לעשות לו קצף**. שגבריאל ממונה על הדין (כמ"ש בשבת נה.) וביומא (עז.) (ובכ"מ אחרים) ואמרו במעשה תורה (שבס' כל בו וס"ס ראשית חכמה) בששה מלאכי השרת שמנו שם שגבריאל ממונה למלאך המות על השרים (ומשה שר היה) מ"מ אמר שלמשה אין יכול לעשות לו קצף (מפני שבצדקת מעשיו היה הופך מה"ד למדת הרחמים):

לה **ובו ביום שנולדתי ואפילו חלב לא ינקתי מצאתי פ"פ כו' עם או"א וכשהייתי כו'** כצ"ל. והיה זה להורות על העתיד שכח הדבור נבואיי שהיה במשה אח"כ לא היה דבור טבעי ככח מכחותיו שגדל עמו ע"י יניקה כדרך הארץ. אלא רוח ה' דבר בו. פום ממלל רברבן:

לו **וסכתי תחת עמוד אש** כצ"ל ופי' לשון סוכה וצופה ועמוד אש זה אולי היינו עמודי הכסא (ואולי פי' וסוכת היינו שהיה עומד ומסוכך תחת העמודים ועיין ז"ח שה"ש (נד.):

לז **ונצחתי בפמליא** כצ"ל:

לח **לא הגיעו המים לקרסוליהם**. חולק על מ"ש בברכות (נד.) שעד קרסולי עוג היה ל' אמה שא"כ מי המבול שהיו ט"ו אמה על ראשי ההרים הגבוהים היו עמוקים יותר מקרסוליו (אם לא שעמד על הר גבוה. ועיין בזבחים (קי"ג: ובפר"א פכ"ג) ובנדה (כד:) אמר אבא שאול שהלך שלשה פרסאות בקולית עוג וא"כ עד קרסוליו יותר מן ל' אמה. ובתדא"ז פכ"ד אמרו שפרסות רגליו מ' מיל:

לט **והעמדתי חמה ולבנה**. בתענית (כ.) ועבודת כוכבים (כה.) אמרו ג"כ שנקדה חמה למשה. וכאן משמע שהיה זה במלחמת סיחון ועוג. ובתדא"ר פ"ב משמע שבמלחמת עמלק היה:

מ **והרגתים**. משמע שגם לסיחון הרג משה בעצמו וכ"ה בספרי בהעלותך פסקא ק"א:

מא **מי יש בבאי עולם** כצ"ל:

מב **מכאן אין לך לעמוד כאן לך ברח** כצ"ל:

מג **וזגזגא**. עיין בת"י פ' זו:

מד **השקף עיניך**. עמ"כ והוא מלשון משקוף שפירשו רש"י והערוך שהדלת שוקף וחובט עליו כן כאן פירשו השקפת גביני העינים זע"ז:

מה **הנח ידיך על החזה והניח ידיו על החזה** כצ"ל. וכן אמרו בירו' נזיר פ"ט ה"ג איזהו מושכב כדרכו רגליו מופשטות וידיו על לבו והביאו הרמב"ן בתה"א (לז ע"ג). ומ"ש בספרי האזינו (הובא בילקוט חקת רמז תשס"ד ובפרש"י בהאזינו) במיתת אהרן פשוט ידך ופשט. היינו שלא יהיו אצבעות ידיו קפוצים וכמ"ש בקה"ר פ"ה פכ"א ועיין ברוקח ס"ס שי"ז. אבל אין פשוטות ממש כרגליו אלא כפופות על לבו על החזה כדהכא. ובפסיקתא זוטרתי דר' טוביה בפ' האזינו שם הגי' כמאמר הספרי פשוט רגליך במקום פשוט ידיך:

מו **הקף רגליו זע"ז**. כמ"ש ביעקב ויאסף רגליו. אבל הלשון דכאן זה על גב זה משמעו שיניחם ע"ג חברתה שיראו כאחד (ואפשר הגי' הנכונה זה אל זה וזהו לשון הקף לסמכם יחד שלא יהיה ריוח הרבה ביניהם) אבל לשון רגליו מפושטות בירושלמי משמעו כפשוטו כדרכן. וכ"ה לשון הרמב"ם שהביא הטי"ד סי' שמ"ב כאדם שהוא ישן. שאין דרך הישן להניח רגליו זה ע"ג זה:

מז **אלוהי כל הרוחות**. כד"א (במדבר ט"ז) אלהי הרוחות לכל בשר:

מח **וכל הנפשות כו' החיים והמתים**. כד"א (יחזקאל יח) הן כל הנפשות לי הנה כנפש האב וכנפש הבן (והיינו האב שכבר מת כמ"ש שם למעלה אבות אכלו בוסר כו' ונפש הבן שהוא החי). ולשון מסורים בידך ר"ל אפילו כשאדם חי נפשו מסורה בידו של הקב"ה כמ"ש בספרי פינחס פסקא קל"ט אקרא דאשר בידו נפש כל חי:

מט **ואתה בראתני כו' יצרתני כו' נתתני כו'**. כלשון מטבע ברכת אלהי נשמה וכו' וכמז"ל שהן נגד ג' עולמות בי"ע:

נ **שלא נראה בו רוח סרוחה מעולם**. כמ"ש בסנהדרין (צג:) אשר כח בהם לעמוד בהיכל מלך ע"ש. וכ"ש משה שהיה עומד לפני ה' תמיד:

נא **ולא רמה ותולעה**. באדר"ן פי"ט וד"א רבה פ"א וקה"ר פ"ה פ"ז דרשו כי אנוש רמה בחייו (וכ"א בתמורה (לא.) אדם נקרא רמה מחיים) אלו הכניס ובן אדם תולעה במותו. וכשם דהתם נראה שהן תולעים שבבני מעים שנקראים כנים עיין ב"ק (פב.) כנים שבבני מעים. אבל כאן נראה דרמה היינו כנים שבראש (ועיין בתוספת שבת (יב. ד"ה שמא כו' שנראה היו מפרשין בלשון המדרש הנ"ל כן). ולפ"ז תולעה י"ל גם כן בחייו תולעים שבמעיים. ובפר"א ס"פ מ"א אמרו בכל אותו הדור שקבלו התורה לא משלו בהן כל מיני כנים ובמותם לא שלט בהן רמה ותולעה. ועמש"ש בס"ד:

נב **א"ל רבש"ע כו' ירדו ב' מלאכים כו' אבל בן עמרם כו'**. בא לומר כלפי מה שא"ל ואני מושיבך כו' אצל כרובים כו' דעבודת משה בעוה"ז בעוד נשמתו בו גדולה יותר לעלות לרצון לפניו משל מלאכים ושרפי מעלה:

נג **נשמתו בנשיקה** ב"ב (טז.) ועיין אדר"ן פי"ב:

נד **מי יקום לי עם מרעים מי יתיצב לי עם פועלי און**. סוטה שם. ובתנחומא ואתחנן הלשון מי יעמוד לישראל בשעת כעסי (זהו מי יקום לי עם מרעים) ומי יעמוד במלחמתן של בני מי יבקש עליהן רחמים בשעה שהן חוטאין לפני (זהו מי יתיצב לי עם פועלי און. כי לשון יציבה הוא לעמוד לנגד בכח מלחמה כמ"ש לא יתיצב איש לפניך וכן בגלית ובכ"מ. לכן דרש שזהו לעמוד במלתמתן של ישראל נגד המקטרגים עליהם למעלה שהוא כענין מלחמה):

נה **שמים בוכין כו' חסיד מן הארץ**. חסיד זהו המתחסד עם קונו והארץ אמרה ישר באדם אין. אין מי שיעשה את האדם ישר ע"י משפטים ישרים שלמדם מישרים בין אדם לחבירו. וכן בדברי יהושע אבד חסיד מן הארץ הוא על צער השמים. ופסו אמונים מבני אדם הוא צער הארץ. וכן להלן מלה"ש אמרו צדקת ה' עשה וישראל אמר משפטיו עם ישראל:

נו **יהושע כו' ואמר הושיעה ה' כו'**. אולי מפני ששם יהושע נרמז במלת הושיעה דרשוהו עליו:

נז **יבא שלים כו'**. עיין כתובות (קד) שמלה"ש וצדיקים היוצאים לקראתו אומרים כן ועמ"ש בס"ד בזה בפי' לפר"א פל"ד: